No. १५४९

Title न्याय दीपावली

Author x ब्रह्मानन्द बोधः

Extent ३ Age x १८४४

Subject न्याय वैशेषिकं

न्यायदीपावली

१५४५

पत्रत्रयमात्रम्

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ जगदङ्कुरकन्दाय विशदानन्दमूर्तये गलिताखिलभेदाय नमः शान्ताय विष्णवे १ उत्तर्कतिमिरध्वंसी विहरणे विचारशरम् स्वकीयं न्यायदीपानामावलिं रचयाम्यहम् २ विवादपदं मिथ्या दृश्यत्वा
त् यदित्थं तत्तथा यथा शुक्तिरूप्यं विवादपदं चेदं तस्मात्तथा विवादपदस्यानेकरूपत्वे विसाध्यविशेषाधारानेन न हि शेषसिद्धिः सत्यविवेकस्य मिथ्याभावस्य साध्यत्वात् अप्रसिद्धविशेषणता नापि सिद्धतापि स
त्यमबाध्यं वा प्रमितिरूपेति न हि विवेकः प्रतिपत्तेर्यथार्थितिन्यायप्रवृत्तेः प्रमाणप्रतिपन्नत्वस्य समर्थत्वविशेषणत्वात् अप्रसिद्धविशेषणतापि एतत्सांप्रदायसिद्धिनिरासेनिरपराकरणे निरवधिभ्रान्ते न च प्रमाणविरुद्धः प्रतिज्ञा
र्थ इति कालातीतो हेत्वरे नापि हेत्वसिद्धः दृश्यत्वस्य पक्षवृत्तित्वनिश्चयात् प्रमाणदृश्यत्वं वा पासिद्धिरिति चेत् न साधारणप्रमेये नो विशेषणविकल्पेन निराकरणे सर्वसाधनभङ्गप्रसङ्गात् तथाहि धूमा
दूमधूमसाधने पर्वतेन देशकालसंबन्धो धर्मो हेतुः किं वा एतद्देशकालसंबन्धो धर्मो हेतुः आद्ये सिद्धसाधनं द्वितीये साधनस्यानिदर्शनमिति न यत्र यत्र स्यादिव तत्र विशेषस्य समानं हेतुरित्येवं परिहारः सत्यस
मः प्रकृतेपि न च प्रमाणगोचरो धर्मी सत्यस्य यासिद्धिरिति साम्प्रतम् प्रतीतिगोचरमात्रस्याश्रयतोपपत्तौ प्रमाणविशेषणस्यासमर्थत्वात् सहस्मिता साधने गगनारविन्दस्याश्रयतानेन प्रमाणविरहादपि त
दपाकृतेना नहि लक्षणनानेन कृतेन प्रतीतिसिद्धा न वस्ता प्रयत्नातिन यादृश्यत्वहेतु तत्राश्रयासिद्धिर्यामनः स्वयमेवोपपादयन्नीतिसाम्प्रतम् यदित्याश्रयनिरूपणे त्वेतादन्यथाश्रयत्वातिता नत्र प्रमन्भुपगमा
त् गृह्यप्रतिपत्तस्वभावात्तपक्षे न सत्यविवेकापर्यायो यथार्थसाधने कल्पमाश्रयाभावः निरूपणे त्वेवेलत्त्वपादेवाश्रयतोपपत्तेः निषेधक हेतो स्तन्निषेधास्पदो निरूपात्वेमप्याश्रय एव तथाहि वन्ध्यासुतो
न वक्ता भवति मूकत्वेन न वा न पाषाणवत् नावस्तुनि प्रमाणगोचरविषयत्वेन विधिनिषेधयोः साक्षात्क्रियन्तमिति चेत्र विधिव्यवहारविरहे पि न निषेधव्यवहारदर्शनात् तथा च वस्तुवदवस्तुन्यपि नाशो विसंवादी
यद्यवस्तुनि नार्थमस्तीत्यभिरधीनतन्त्रकृतपत्नविधिपर्यनुयुक्तो हेतवे किंचिदुपादद्दीत तदानाश्रयाहिद्विपरिहारः स्वकीभावत्व नवादिनः प्रतिस्पर्धी किंच नास्त्येवावस्तुनि निषेधव्यवहार इति वदन्नेवावस्तुनि
निषेधव्यवहारमङ्गीकुरुते तदन्योन्निषेधात् दर्शितत्वात् शाक्यो निरूपयिते विधिनिषेधव्यवहाराभावेनावस्तुनि प्रसक्तः प्रमाणविषयत्वेन चावस्तुनि विधिनिषेधयोरक्षणकाङ्क्षितेन सूक्तम् तत्र प्रमाण
विषयत्वं हेतुः यद्यवस्तुनि वर्त्तेत कथमाश्रयासिद्धिर्न भवेत् यदि न वर्त्तेत कथमयं व्यवहारमत्र निषेधयेत् प्रमाणविषयत्वाभावोपचमनविषयत्वापाततः तु च विधिनिषेधाव व्यभ्यापारः सम्भवति प्रकारः तदुक्तम् वि
धानं प्रतिषेधं च मुक्त्वा शब्दो स्ति नापरः व्यवहारः सचासतत्त्वेतिप्राप्राप्तकता यदि विमतं न प्रमाणविषयत्वाप्रमाणविषयत्वानुपपत्त्या सोपेवदेतोरायस्य सिद्धिः सा भवतापादि किं त्वचेनतादिक्रमापि प्रमाणमनुपपत्त्या स्यात्पर
व्यामोहस्यपि नापोहपि न प्रमेवाप्रमाणिकोऽजल्पकपायार्थव्यवहारः नतु केयं प्रसङ्गदया वा स्यमहृत्य याय स्मनि वा चाचवत्वीति वारकपायापामाणिकव्यवहारमपेक्ष्यासिद्धिं मूकतैवो चिता तत्पसत्त्व तथाहि
परं व्यामोहपि न भिति कोर्थः परमार्थेनोत व्यापस्तता वेति त्वानुमानस्य निराकरणमितिचेत् सिद्धं नः समीहितम् नास्ति निराकरणेन नार्थमप्रमाणिको व्यवहारः नवेनस्यापि सर्वो व्यामोहहेतु रस्माभिरपी
यते तेनसर्वोपयेव योगपरिहारो तदेवमनुपपाद्यत्वस्याप्याश्रयतोपपत्तिरितिनिःस्थितम् किं पुनः कोपपत्त्यस्यासत्वपिमानस्य तत्वे नापि भागासिद्धः पक्षव्यापित्वात् नाप्यन्याप्यासिद्धः निरुपाधित्वात् न च बाधत्वमुपा
धिः न सेवेत मिथ्यापदार्थं तथासाध्यतानिधानान्तःप्रत्येकवाचयन्याधिवात् नापि दृष्टासम्यक्त्वम् साधनव्यापकत्वात् तथाभावेवात्तु पाधिवात् स्थाने भेदस्याप्यनयाध्यापेपाधिततामतात् उपाधिस्तु साध्यता व्यापक
त्वे सति साध्यसमव्याप्तः मिथ्यात्वं मासहृदयतेवभविष्यतीति कोदोषः तथावविपक्षबाधकात्तु कृत्वतकीसम्भवादप्रयोजकत्वमिति चेत् सत्यत्वे तदृश्यदर्शनानुपपत्तेः तताव दृश्यदृश्यत्वम् तत्स्यादतीति विरो
धत्वे नापि स्वानिरेकि दर्शनदृश्यत्वम् संसर्गानिरूपणात् न च दृश्यसंसर्गमङ्गीरेणदृश्यवदर्शनमितिसुज्यते निप्रसङ्गात् संसर्गत्तु तत्संसर्गपतिरेकी तस्य संसर्गिसंसर्गः तत्स्यातात् सुसंसर्गतत्संसर्गान्तरस्य तूपपत्तेः
यानतिरेके वस्तु नयन्संसर्गो नामेतिस्यात् व्यतिरेकानतिरेकोनुविरुद्धो संयोगादिविकल्पायोगात्तु ननाव दृश्यदर्शनयोः संयोगः दर्शनस्याद्रव्यत्वात् नापि समवायः दर्शनस्यात्मे कगुणत्वाभिमतस्य दृश्यादिना
तद्योगात् तादात्म्यमपि द्रव्यविनवद्विरुद्धयोर्जडाजड्योः कथं स्यात् विषयविषयिभावमपि न तत्त्वतो जानीमः तस्य द्रव्यादिसमभेवेसाम्यादिभिः सह संसर्गो नस्यात् अनन्यभावोपपंसकत्वान्न विरोधी योग्य
दृष्टादिवशात् कर्मकारकं विषयत्वं ज्ञानितं ज्ञातानं विषयीति ब्रूयात् तस्यापीष्यत्वान्तरस्याविषयित्वमसङ्गो नियत्वात् प्रसङ्गात्स्तत्तस्यापत्तीतावर्थ संसर्गप्रसङ्गः नवापरः प्रकारः सम्भवी सम्भवे वा कथं प्रसक्ता
नागतयोः सम्भवः नवा स्ति संभवो नास्ति संसर्गी संसर्गोऽस्त्यीति न च हृदयदृश्ययोरेकान्तः कालसङ्कान्तिः संसर्गः क्षिते स्यात्तिक संक्रमायोगात् यवि क्रियत्वात् प्रसङ्गातिक सङ्कल्पेलौकिके संसर्गप्रसङ्गात् प्रमाणि
कता दृश्यदृष्टे प्रसम्यप्यपरसंसर्गो निरूप्यनिरूपकभावो भवेत् इति चेत् तथा सति सोपसिद्धिप्रायपि निलन्तर्ते फलकालितः निरूपणप्रतानात् भावश्वरतिचेत् अनभ्युपगमात् तद्भावस्याप्यसति संसर्गतानिक प्रतियो

वृत्त

ग्राह्य

नियतनिरूपणप्रसङ्गप्रसङ्गात् तस्माद्विरुद्धत्वमेवैकस्मादानावविरुद्धादविचारितरमणीयोऽयमनवकाशावभासस्य वरात्मनः तदेवं नायं प्रयोजककृतिस्थितमम् नापि विरुद्धः साध्यविपर्ययाव्याप्तत्वात् न व्रतरूपतासत्यता
व्याप्तिनिमित्तप्रकारः स मम तमपि दुरुत्तारम्पत्वान्निमित्तकारणमेव निर्मलं सिद्धिप्रमाः नाप्यनैकान्तिको व्यभिचारासम्भवात् न च स्वात्मनि स्वसंवेदिरूपतास्तीति वाच्यम् तस्याप्यपराधीनप्रकाशत्वात् तदेव कथम् सम
दृष्टत्रयं प्रतिरूपत्वमिति वाच्यं विज्ञानस्यापरोक्षत्वप्रकाशनत्वेनावच्छेदिकास्वप्रकाशनान्तरीयकत्वात् तस्य च मानसंवेदनीयतायां हि निविरोधात्संवित्कर्मतायत्रैतच्चापरोक्षत्वं स्वसंवित्परीतप्रकाशता विरोधा
त्स्वसंवेदनवत्स्वसंवेदनतासिद्धेः विस्तरतमेतदग्रे वेदनानेति च प्रतिपक्षोपायोऽपि न निषेधात्मनो बाधाद्विरुद्धनिश्चये त्वलीकत्वादात्मादिरेकेन्द्रियान्तरप्रमाणेन तथाप्यनैकान्तिकत्वम् स्यान्नत व्यतिरेकासि
द्धास्तन्निरूपणव्यतिरेकोऽयमनैकान्तिकताभेदः तथाहि न तावत्स्वविषयत्वेन व्यतिरेकनिश्चयः तस्य हेतुत्वेन व्यतिरेकाभावात् स्वरूपत्वेन तदनिश्चयात् नान्यथा एवं प्रधिकस्य स्वरूपत्वेऽपि सिद्धान्तः न चोपाधिविरुद्ध
नेन व्यतिरेकावगतिः प्रत्यक्षोपाधिविरुद्धतनयस्याशक्यत्वात् न च विपक्षे बाधकाद्व्यतिरेकाधिगतिः सति हि स्वरूपाधिकोटौ तदायन्त्रव्यभिचारकोटौ वा भवेत् स्वरूपोपाधावविरोधात्प्रतिमः कस्यः नाप्यव
व्यभिचारे वितथात्वपक्षमादविनिमः सम्बन्धाभावः सम्बन्धस्वरूपतापां बाधकतीति चेत् नैवमपि स्वरूपतोपपत्तेः तथासति हि निविरोधत्वमिति चेत् न स्वसंवेदनसंवेदनान्तरप्रमाणात् तदिदं हि व्यतिरेकोऽस्त्व
संवेदनार्थः स्वयं च न तद्वेदनं च यस्त्री कोऽपि वेदनान्तरवेद्यतायाश्च विरोधात् स्वसम्प्रवेदनापि न्यायप्रयोजनत्वे स्वयम् स्वात्मनि तु व्यापत्तिः प्रत्यक्षत्वरूपतद्वानः स्वसंवेदनं संवेदनमिति च सामान्याधिकरण्या
नुपपत्तिः स्वकर्मीयसंवेदनं यस्य सम्भवत्येव तत्साधिकसंवेदनतापत्तौ संविदिह शोभनत्वेनापत्ते तस्मान्नस्य स्वरूपे नसंवेदनमिति स्वसंवेदनार्थः तथा च सत्यं स्यात्स्वसंवेदनता तदुपपत्तेति न विरोधः तेन
विपक्षे बाधकादपि व्यतिरेकोपपत्तिरिति चेत् स्यात्स्वनिश्चयव्यतिरेकोपपत्तेः न स्वतः स्वप्रकाशत्वेऽपि व्यतिरेकावच्छिन्नस्य स्यादेतद्रूपता तस्य निरूपाधिरूपप्रत्याधीनप्रकाशे सोपाधिकत्वपरत्वाधीनप्रका
शमपि तदेतदविरोधोऽतः सर्वप्रत्ययवेद्यत्वेति यदि च नरिस्रस्वरूपतात्मकं कुर्यात् परमसोऽपरोक्षत्वेनोपपादयेत हेत्वविरुद्धस्वरूपत्वात् प्रत्यक्षेऽपि तद्रूपता नुपपन्नावच्छिन्नसाधितद्रूपपत्तेः तथाधिविरोधसाध्यविपक्ष
तिरेकोपपत्तेः उपाधिस्तत्त्वोऽपि हेतुरूपतानुपपत्तिर्नाभिसन्धीयः नदि तावत्स्वतन्त्रकेन निराकरणीयः स एवं स्वरूपाधिकोटौ तदायन्त्रव्यभिचारकोटौ वा स्वरूपवर्त्मानोऽविपक्षविरोधी भवेदव्यभिचारासिद्धेः स्वप्रत्यक्षोपाधौ
विरोधः कदाचिदिति चेत् सत्यम् परं तु योगोऽरदनानुमानेऽपि बोधलभ्यमानस्य नियमेनानुपलभ्यो भवन्नुपाधिस्तथा च शिष्या च यद्योरिव प्रमासत्ता बध्यत न प्रमदन्न योरपि कदाचिदुपलभ्येतेति चेत् सत्यम् समाधिः
सर्वत्र तद्रूपलभ्योऽपि शक्यो नहीति चेत् परं तु योगसामर्थ्ये परादिस्वरूपमात्रैरवबोधीतव्यापकव्यभिचारसिद्धिः न तत्र तसाधिसम्बन्धस्य ययावत्साधनभावित्वात् प्रत्यागन्तुकस्तत्काराणान्यपि प्रतीयेरन् उपाधिस्तत्कार
णानि च सर्वात्मना न ग्राह्यतामानीतिस्त्वीयं कस्यनासादितिचेन्न स्वस्त्रत्र रमन्यत्रापि निविषयात् स्यादत्यापि व्यभिचारे बाधकं न किमपि वाच्यम् यत्र सम्बन्धाभावात्सत्यरूपताभावेऽपि स्वरूपतोपपत्तिरिति नैव स्वात्म
निवृत्तिविरोधात् कथं न हि स्वसंवेदनं संवेदनमिति चेत् स्वप्रतिबद्धव्यवहारोऽनामसंविद्रूपेऽपि तेन नस्वात्मनि विरोधिः स्वसंवेदनार्थः स्वयमेव स्वस्मिन्संवेदनमिति तु न्यायदेन न वेदयोऽन्नव्याप्तिर्विवदिता स्वपद
सामस्तपत्ते रत्र संस्कारवदात्मत्वाहृतिः तच कुमारयोजस्वभावाः संविदमन्यासमेव तत्रविवसंविदो पुनर्भावप्रसङ्गः स तत्र स्वविदारणाद्वारेण च तत्त्वापाय नेन तावत्प्रकाशनेनैव प्रतीपापये
तायामपि तयतापद्मदीपादेस्तत्र ब्यापारवत्तया परैःपायपरसंविद्रूपेत्त्वेऽपि स्वव्यवहारे न संविद्रूपस्याभावरतिक्रियत्र पपपत्रप्रपंचितमेतद्यत्र तदेवं व्यतिरेकासिद्धेः ससन्दिग्धानैकान्तिकत्वम् नापि धर्मादेः स
त्त्वेनैवेदवरूपत्वमनैकान्तिकम् सत्स्वत्वेवाकथंनसमाधाननास्तु नामितिसाध्यतम प्रसमस्यापि प्रतिविम्बादेर्विम्बादिसिद्धावङ्ग नोपलभ्यात् तत्स्वमेव विज्ञानेनेत्र साधनासमिति चेत् न ज्ञेयपरदानवस्थि
तस्य ज्ञानमात्रस्यातिप्रसङ्गित्वात् तदवच्छिन्नस्य सिद्ध्यङ्ग नायं नस्यापि तदङ्गत्वात् प्रमाभासस्यासाधनाङ्ग त्वं नसत्यत्वात् प्रपितव्यापत्वात् वदतोऽदृष्टादिवदवभासविवेकस्यापि व्याप्तप्रयोगात् प्रप्तस्य स
प्रसाधिसमयविम्बादिसिद्धावङ्ग तामवादिप्रव्याप्तिरुपमस्यापि प्रत्यक्षप्रत्ययोगनीतिचेत् स त्यापि कृप मितिसपानुः पर्यनुयोगः सत्यतादेवेति वदतो मिथ्यानादेवैमम्ब रम तदात्मसिद्धिरिति चेत् समान
मेतत् व्याप्तिस्वरूपावधारणे कन्नितराननयोरन्यतराभावेऽपि तत्सम्भवेत् यापंच प्रतिविम्बादि सत्यमिति निष्ठाव्याप्तिरस्याकथं रङ्गार्जनः तथा चेतु तत्र उप्यापापातोऽभवताम् तथापि स्वयमसत्यकथम
यत्साधयतीति चेत् स्वयं सत्यं वा कथमिति तिसमानम् तस्य सत्त्वभाववतादिनिबन्धनं त्वमिततदापि निसत्त्वमसत्यमिति चेत् न सत्यविवेके तत्त्वोपपत्तेः सत्याविवेकान्तिसत्वाङ्गीकारेतु सत्यविवेकात्सत्य
सापि तथाभवः स्यात् साधनामीन्द्रकादेस्तानुभवसिद्धेर्निरूपत्वोविवेकस्य तदविषयाणादेरस्तनिस्तत्वस्यतथापत्तिभासासम्भवात् तत्रोपमनैकान्तिकः उपनयव्यवसितः स एव तत्रगासिद्धत्वात् नापि काला

ग्रा॰ टी॰

निवृ॰

नेः

उपाधिः

प्रमाभासः

ज्ञेयसापिप्रतिवि
म्बादेः =

व्यापव्यापकग्रह
णा =

गता

स्वरूपसत्तानुगामि=



त्वयापादितः प्रमाणान्तरापहृतविषयत्वांकुरादिसत्यताग्राहिणा प्रमाणेनैवापहृतविषयत्वमिति चेत् केयं कुरादेः सत्यता प्रमाणस्य गोचरः सत्तेति चेन्न सामान्यं सत्ता चेत् सामान्यादेरसत्यतापातः स्वरूप
सत्ता चेत् स्वरूपाणामस्वरूपत्वादेरव्यापकत्वादलक्षणम् तदनुगामिधर्माङ्गीकारेण सामान्यसत्तावैयर्थ्यम् नैवं सहानुवादानुगमानुपपत्तेः तस्य च सामान्यरूपतापातः स्वरूपतालोपप्रसङ्गेः निःसामान्य
स्य च सामान्यादेरसत्यतापत्तिः विधिप्रत्ययविषयत्वमिति चेत् तत्काप्यादेरपि सत्यतापातः तदभाववस्य चासत्यतापातः विभ्रमाविभ्रमविपर्ययापातश्च बाधाभावश्चेदापातः सर्वथा न तावत् नाग्निमः स
तो ऽक्षुदकादावतिव्याप्तेः नाप्युत्तरः तस्यास्मदादिप्रत्यक्षागोचरत्वात् निरूपाख्ये विवेकस्येव विरोधः सत्त्वं चेदस्मदादिप्रत्यक्षस्य कीदृग्गोचर इति चेत् सत्त्वप्रपञ्चसूक्ष्माः क्षणे चर्वेत्तरात् सिद्धा देया इत्यात्
मिति सत्त्वोपधायम् नानुमानमपि बाधकम् प्रबलानुमानानिरूपणात् ग्रामसत्त्वे तद्विपर्यये न सत्त्वमित्यवधारणात् तावदस्य एतविकारो नामधेयमिति चापरस्य सत्यादसत्यता मिथ्यात्वात् इति
केचैव सत्त्वं प्रमाणैवैसत्यमिति च मित्रकपादप्रसरणन्यायेन सा व्यवहारिकसत्यतानुपमर्दैनैव सत्यापयप्रपञ्चोत्तरस्समयेऽप्यन्तरङ्गात्मा प्रमाणमयीन्यायतत्ग्रात्मा मनोमयपुरत्वादिदानन्तरात्मान्वाभ्युपगः
मेन व्यवहितैर्हि तत्त्वस्य प्रतिपादत्वव्याप्त्याप्त्यलीकभावस्य विवक्षितत्वात् प्रमाणान्तरान्तरमलक्षणेनैवैद्वानिकानवगुणत्वप्रसङ्गात् एवं सोऽयं सूत्रादेशः रजतत्वदाष्टान्तिकयाकोपप्रसङ्गस्य प्रतिका
र्यन्तरे केषांचिद्विकारभाववत्त्वं लकारणानि रेकिराणां स्वहिकारस्यापि प्रन्तिकादेरसत्यतापातान्यथात् प्राणात्वैसत्यमिति प्रापि सत्यस्य सत्त्वतामेवसत्यमिति चाप्यन्यापसहार्यः प्राणानां मुख्ये सत्यताङ्गीकारे
विरोधात् स्यच्चव्यावहारिकसत्यताङ्गीकारे वा यस्यापपत्तेः मापाह्य प्रकृतिमिति च मायोपादानत्वेनेदनानेनि च निषेधेनुमानादिलापनात् हासपर्यायादेस्त्वविधाति देहे ना च वादेनात्यत्रतात्पर्योपप
त्तेः समत्वाभ्युपगमात् अनुक्तप्रार्थनाप्रमयीत द्वितीयादेभ्यं पंचमीति स्वयमनुमुक्ताप्यनभिधानात् उपमानस्वतमात्रपस्वरूपोपलीलायां सत्यत्वासत्त्वयोक्ताद्दृष्टान्त प्रपञ्चविरपि बाधिकाभवन्नी काभवेत्
सत्यव्यवहारास्याप्युपपत्तिरिति चेत् न स्वप्नवदुपपत्तेः तदविसंवादान्नपपतिरिति चेन्न कोऽयमसंवादो नाम मानान्तरानुविरोधप्रयत्नो नामसिद्धः कोऽपि विवेकविरोधात् अप्रातिभासिकबाधेवत्यर्थं चेन्न आपातनत्वसत्त्वमेति
समानमप्रसर्वथात्वैवस्वानुमितिक्रमम् सुखदुःखपर्यन्तनानास्वभेषिसमाना आपाणमोदकोपार्जितमोदकयोरस्त्येव भेदोऽपि कियद्देलक्षण्यम् ह्रस्वदीर्घविपाकादिवैषम्यमप्येवम् एवम्सत्यतानुपमर्दैनावाने मे
हो स्वजागरेकानाम वस्तुतत्तिः सत्यता विशेषः वा सत्यता विशेषेऽपि प्रतिबन्धिं गम्यताच भेदस्तोगामयपायसी यन्वाये नापाकरणप्रसङ्गात् प्रसङ्गे वा जगद्विचित्रास्येव विलोपप्रसङ्गात् अद्वैतहानमसत्यादेवप्रमात्र
द्विभेदानुपपन्नम् प्रसत्यस्य सत्यगोचरत्वोपपत्तिना वर्तितं तत्त्वप्रकाशिनी सदृशतादेरसत्त्वेव सत्यार्थसूचकत्वम् न च विज्ञानस्यापि स्वरूपसत्यता प्रमात्वोपयोगिनी विषयसत्यतानुमेयौ तत्साम्यव्यभिचारित्वात् इ
तरस्या स्वभवदिति स्वरूपसत्यभावेपसत्यगोचरेरजतादिबोधे व्यभिचारात् अभावो विनभावप्रपञ्चसत्यतागोचरः सम्भवी अपञ्चधर्मिणा बाधगोचरत्वाभावः सत्यत्वं सत्य इति चेन्न आपातनत्वस्वभावस्या
त्वतत्वात् अन्यसिद्धयोग्यानुपलब्धेः तदेवैतत्कालातीतः नापि सत्यविपक्षः प्रतिप्रयोगनिरूपणात् प्रतिभासमानत्वादेर्नेयायादिना व्यभिचारात् विप्रवृत्तिवादत्वविपर्ययपतानसङ्गावस्य अबाध्यत्वस्य
च सत्यतापर्यायस्यसाध्यत्वेनाहेतुत्वात् अर्थक्रियाकारित्वस्यालीकस्वप्नकामिनीसंयोगादिभिरनैकान्त्यात् तत्वस्य चासत्त्वं स्वेदमिति ङ्गीकारेऽपि सद्भावेपीनो विपर्ययप्रसादविरुद्धत्वात् ॥ इति हेत्वाभासा
नारः ॥ अथ यसिद्धिमिथ्याभावस्वरूपस्य च शुक्तिरजतादेः सत्त्वं वा साध्यधर्मिवद्भेदात्र धर्मिणोऽपि प्रसिद्धतामात्रे लोपपत्तेः प्रमाणेऽविशेषलेवेष्टर्थासमापकाधनोभयवैकल्यादयो दोषाः यदि स्यात् न स्यात्येति च
साधारणप्रयोगादेव सर्वोपसंहारसिद्धेः पृथगिति वीप्सा यत्नेय यथोर्ध्वनेपदाद्यवसाः दिविटकोपपत्तेः क्वचिदीप्सायाः स्वार्थपरत्वात् अन्यत्र यदि विपरीता यत्र विपर्ययोः समानाधाकृतीयत्वात् यया लक्षणं चोपन्यस
द्विव्यासान्तरवाचनिकोपिदोषस्य शेषमतिमत्तम् ॥ श्रीमदानन्दबोधस्य विबुधानन्ददायिनी स्वयमसत्यापारेव सत्यतात्ता इतिः कृतिः ॥ भोभो दुर्दर्शनाभ्यास विपर्यासितमनसः सर्वतो कावसितमपि वि
पर्यासमनङ्गीकृत्वालाविवेकाग्रहमेवार्थपतात्य व्यवहारमाचक्षाणाः कथं प्रतिबोधनीयाः उच्यते विवादाध्यासिताग्रहवृत्तिः पुरोवर्तिगोचरयजनतानरजताबाधीनपुरोवर्तिप्रवृत्तित्वात् यदुक्तसाधनं तदुक्तम
पथ्यसत्य(?)मायाग्रजतप्रवृत्तिस्तथैव तस्या नायमप्रसिद्धो हेतुः विशिष्टप्रवृत्तिस्वसामयसिद्धत्वात् साकृत पुरोवर्तिगोचरत्वानन्तर्वर्कमात्रम् भवतु रजतार्थित्वस्य प्रवृत्तिस्तथा च विपक्षबाधकतर्कामा
वादप्रयोजक इति चेन्न तादृग्रजततानन्तरेण तथा प्रवेशमङ्गीकारेणतस्या आकस्मिकत्वप्रसङ्गात् नहीदृगिति साधारणतानंविशेषणार्थिनप्रवृत्तयविप्रसङ्गात् अथ विवेकाग्रहप्रवृत्तिहेतुस्तथापि प्रतिबन्ध
वः कोऽयं विवेकाग्रहः किं भेदाग्रहः[१] किं वा भेदकाग्रहः[२] किंस्वितरस्थाभावाग्रहः[३] किमसंसर्गाग्रहः[४] यदि भेदाग्रहः ॥ स यत् प्रतिभासमानयोरप्रसङ्गः प्रतिभासमानयोर्यदि प्रतिभासयोः समभावश्व नः

अप्रतिभासमानयोः प्रतिभासमानयोर्वा प्रतिभासयोर्वेति विकल्प्य दूषयति =

विक
विज्ञानकारण ४
विधिपक्षानें =
विज्ञानस्वरूपसत्यता
याः = योग्यानुप
लब्धेरभावात् अन्ये
वबाधनिश्चयात्

यद्यपि दिन्यं तत्र
पेति = तत्त्वा
यायोः सामान्य
द्व रसहभेग
नेनैवबोधः =

विषयसत्यतायाः =
प्रपञ्चः सत्यः प्रतिभा
समानत्वाद्दिवादेर्न्य
ज्ञानस्यैवाभिचा
रात् =
प्रमाणत्वविवक्षि
मिथ्यैव सत्र =

पुरोवर्तिगोचररजत
त्वज्ञानहविकः

भेदग्रहः अप्रतिग्रहः

ख्या॰ टी॰ २

कथं न प्रतिभासेत् प्रतिभासयोरपि सुप्रतिभासयोः स्वभावो सो भासेतैव वेति न भेदाग्रहसम्भवः ॥ यदि भेदकाग्रहः ॥ भेदो मा ग्रहि कस्मादेवं स्वरूपता न कारणं ग्रहणं कार्यं प्रवर्त्तयति कार्यार्थी प्रवर्त्तमानमित्याय न्याय एवं
चातिप्रसङ्गः यदि भेदज्ञापकस्य पापि स्वरूपभेदज्ञापकत्वे व्यवहाराग्रहात् स्मृतिरिति स एव दोषः अथ भेदज्ञापको भेदधर्मो विवक्षितः यदि भेदो विद्यमान रजतशुक्त्योर्न स्यात् यदि ज्ञानात्तत्त्वभावभेदं ज्ञापयति
तत्स्वभावज्ञानान्नेपि ज्ञाना एवेति कथं तदग्रहः यद्यज्ञातास्तेन पनः संयोगादपि वेति नदग्रहः स्यादितिप्रसङ्गः अप्रतिभासमानयोरप्यप्रतिभासमानयोः भेदकाग्रहणं तादृगेव असाधारणधर्माग्रह एव विवक्षितः इति चेत् न
सोपि नाप्रतिभासमानो यायोस्तद्दोषात् प्रतिभासमानायायोस्तु केनचिदपि साधारणधर्मग्रहणे चेत् कस्मादात्रपि स्मार्त्तिनः प्रवृत्तिः स्यात् प्रातिस्विकवस्तुसंयोगाद्यग्रहणात् प्रातिस्विका काले भेदोपि च
योगाद्यात्मना साधारणोपि सर्वे साधारणधर्मेषु केन विदा स्मना तथाभावः कस्यचिदप्यग्रहणे साधारणधर्मस्य भेदकत्वेप्यसिद्धम् रजते रजतत्वमपुरोवर्त्तिनि चक्षुःसंयोगादेरसाधारणधर्मस्य स्फुरत्वात् अ
योपुरोवर्त्तिनो यः सामान्यविशेषो रजते सम्भवी शुक्तित्वादिस्तस्याग्रहणं विवक्षितमिति एवमपि पुरोवर्त्तिनि पाकाश्यागुरुहणं द्रजतस्मरणं च पुरोवर्त्तिप्रवृत्त्यापन्नः न च साहस्य सद्रूपकरणं विशेषग्रहस्य प्र
वर्त्तकता विसंवादीन पारस्त्वादिभ्रमेष्वपि चारात् संस्कारोद्बोधद्वारेण न रजतस्मरणे न इष्ट योगिप्रतचेतप्यं चिदस्य तोजानेन सादृश्यस्य भवस्य प्रयोगः यावत्प्रमेयग्रहणं निहन्ति तत्र ग्रहणान्न हन्ति दिग्यन्त्र
म् न च वेल्लकस्यापि दूर्मस्य ग्रहणान्तिरेव निरपित्वा प्रवाक्यजनितादपि रजताभावज्ञानादसम्पापि विषयग्रहेनिवर्त्ते नेतथा प्रत्यक्षता पोपि रजतप्रतिषेधप्रवनिवृत्तकत्वस्याप्यमिचारात् ॥ पुरस्तन्न दिनेदं रजतमिति
परस्पराभावाग्रहणमेव प्रवर्त्तकम् ॥ मैवम् स्मर्यमाणे रजते पुरोवर्त्तिनस्मात्राव स्थापन मानेवा भावो पसम्भवत्वात् स्वरूपाग्रेतरजतानरतिकृष्यमभावाग्रहणम् न पापि नज्ञे खेनतज्ञा नरेतिचेत न न ज्ञे खेप्यप्रयो
जकत्वात् अप्यथा कृष्णो यं स्तम्भो यथियादिज्ञानतः परस्परव्यावृत्तत्वप्रतिभासे नापि नेत्तत्तरस्य यथावत् व्यवहारापातः नेत्व विशेषाग्रहणं प्रवर्त्तकमितिज्ञ अथापि नेदं रजतमिति समकारः प्रवृत्तिः प्राज्ञासीत्
भवति यस्मादिति शुक्तिनिवृत्त्य वस्थानिवेदयीत नत्रापि वक्तव्यमिदं रजतं नेदं रजतमिति वर्णितस्ति काष्ठिद्विषयभेदो यत्र रजः प्रवृत्त प्रहणं किं वा न जपत्यो स्वयं च प्रथम यद्याह कल्पः कस्तर्हि एवं स्वाद्र त्र
स्वानरग्रिव लब्धोविषयः शुक्तित्वादिरसाधारणो धर्मः इति चेत् न तस्यानजर्षत्वादग्रहपातेदप्रतिभासे रजतमिदान्तव जनजापीनेस्यात् तस्मादिदं रजतमिति सर्वं ताहत्स्यप्रतिभासः पश्चान्नेदं रजतमितिव्य
भाव प्रतिभासस्यैव युक्तो विषयभेदः अन्यथा इदमपि रजतांशस्वरूपमात्रानतिरेकी परस्परभावेन भवतां नयोरिति नन्तस्य प्रतिभासकत्वःप्रा न नरप्रमयमेद स्त्याचनेदं रजतमिति विलक्षणा विषयप्रतीमनुरूपा
न्तरेनावच्छिन्नयतो विपर्यासः न त्र पतेन्नेरवाज्ञैवेवैय स्यानुप्रयोजकस्य स्वत्वात् न च प्रतिषेधनीरजतस्मरणे सिन्दृश्यनाभानन्मानंतद्यादि रजतवहार प्रतिभासः पुरोवर्त्तिनमात्र स्यापलम्भे प
यान्न न दृश्यन्तायानथा भविष्यन्नीनिवाच्यम् नारजन्देशानि वाधिरूजतनत्पाविधकारणे स्मृत्युपस्थितजतनत्वोपलम्भात् अथापर स्मरसन्निहितयोरजतस्मृतिको यार्जतेज न त्वव्यवहारोन स्यात् ॥ यदि वा संसर्गो ग्रहाद्य
वहारः ॥ सयहीदमितिरजतमितिच प्रतिभासमानेनायायोरतारान्य स्यासमवायस्य वाग्रहस्तर्हि संसर्गाभावाग्रहणेत्य स्यासंसर्गस्य संसर्गमात्रानतिरेकात् अतिरेकेवा पदार्थात्मरेदमिति रजतमिति च संस
र्गमात्रस्य हेकथनरमि त्रास्य संसर्गाग्रहाद्व्यवहारः अप्रतिभासमानेनायायोस्त्वसावनिप्रसङ्गी ॥ तदेवं न विवेकाग्रहादयथार्थव्यवहारः ॥ स्वातान्त्यं पर्येणवा विवेकानुपपत्तेश्च नताब्द्विवेकाग्रहः स्वातन्त्र्यवहार स्वपज
न येन रजतेच्छानिबन्धनो हि नदर्थिनः प्रयत्नस्तन्निबन्धनश्च शारीरपरिस्पन्दः नापि परस्परया विपर्ययमान्याहेन हि पुरोवर्त्तिनि रजतत्वात रेकेन्तःसमीहितसाधनमनुमानद्वारेणव्यो रजतत्वस्वापत्त्यमत्वात्
अपेक्षागोचरे रजतांशाविवेकसाधूण्याग्रहणिन्सात्तदेव नचनिवर्त्तकस्यापि समेहय रणे विहस्यानोपि न हि प्रवर्त्तकेन निवर्त्तकेन वा सारथ्यमिष्येव प्रवृत्ति निवृत्तिहेतुः किं तु प्रवृत्तिहेतुरूपसारथ्यमेव हानि
हतिरपेक्षम् सत्यं रजतेच प्रवर्त्तमानार्जनव्याख्यानरादविलक्षणकारां पुरोवर्त्तिनी व्याप्ति सवगच्छतिज्ञातानिव रजतम् न चेन योरसम्बन्धमात्रतालिकं च व्य अस्मर मवगच्छतीति नाव न्यज्ञाद्देवनत्र प्रवृत्तिस्त
ज्ञाप्यस्मिकारणं निवृत्तिकारणं भेदग्रहो नास्तीति निवृत्तिः न चज्ञाताम्यैवा पास्समीहितो गोचरे रम्यरजतांशेन समवायवो याद्दासमवायस्थापकलिङ्गं वोपाद्दापवृत्तिस्तादात्म्यं संप्राप्ताविकत्वात् स
मवाय स्वचाप्यत्वत्वात् प्रयत्न नसाचत्त्वापप्रतिपत्त्य स्य सम्बन्ध विशेषणे प्रतीतिज नकत्वस्य कल्पयितमयाकाव्यच समवायास्यत्वत्व सिद्धेः समवायप्रतीतिस्तु लिङ्गादेवौ वृधारितानोपाधिकसम्बन्धास
म्भवात् लिङ्गं स्वतःसाधारणत्वेनतत्प्रशक्तिकत्वात् इन्द्रियस्यासाधारणत्वेनाप्यन्यत्रशक्तिकत्वास्तनुपिसम्बन्धे रस्मादि प्रतीत्यजनकत्वात् विपयविशेषेत्वेकल्पनीयत्वाक्तिल्पनायाश्चगौरवेदोषादयुक्तत्वात्
समवायव्यापकलिङ्गं स्वचाविसंवादिपरस्परसाकाङ्क्ष रूपद्रपितो निर्णयमेनसहोपलब्धेः साकस्येमनेवभासमानात् अविसंवादित्वविशेषणस्याव्यवहारोत्तरकालमध्यवसेयत्वात् तदेकदेशा वगमस्यसम्भ

शुक्तिवादेः

इदमंशरजतांश॰

प्रवृत्ति

भेद॰

अभावस्य ... सर्वकालेन रजतमिति ...

स्मान॰

कारणतां २

मेपि वर्त्तमानत्वात् सत्यपि समवायबोधेन सोमयानत्तुगतस्य प्रवृत्तिहेतुत्वात् अन्यथाख्यातेस्तु प्रतीतिपराहतत्वादित्याशङ्क्याविनत्वात् उभयानुगतस्यैव प्रवृत्तिकारणत्वोपपत्तेः विभ्रमे भेदज्ञानं विहाय निवृत्तेरदर्शनाच्चोभ
ना. यानुगतस्यैवेदंरजतसंस्कारता कल्पना योग्या तदेतदसङ्गतम् तथाहीदमसंप्रयोगे इच्छा स्वगोचरे प्रवृत्तिजनिका किं वा तदविवेकिनीति यद्याद्यः कल्पः कथं रजतार्थी शुक्तिमादत्ते यदि हि तत्तीपस्तद्भेदा
ग्रहोपि तर्हि विहन्ति किं नु प्रयोजयेत् लोष्टादौ तत्प्रवृत्तिप्रसङ्गात् भेदग्रहस्य तन्निवर्त्तकत्वे च अभेदाग्रहोपि सम्भवति क्रमो विविक्तागमनम् अभेदाग्रहस्य प्रयोजकताया गौरवमित्यत्र लाघवमिति चेत् न
हीच्छा स्वगोचरे प्रवृत्तिं जनिकेति लाघवमिति स्वागोचरेपि कथमविवेकमपेक्ष्य प्रवर्त्तयेत् उभयानुगतिलाभादित्यमाशङ्क्य तत्र तदिति चेन्न अन्यथाख्यातावाङ्गीकारेणैवोपवर्त्तिनीत्या सम्भवे स्वगोचरे वेच्छा प्रयो
जिकेति प्रयोजकाङ्गीकारेष्वभ्यनुगतिलाभात् प्रतीतिपराहतत्वादिदोषादयथाज्ञानमयुक्तमिति चेत् कथं प्रतीतिपराहतिः अन्यथाकारस्य रजतान्यतापत्तिर्मा साभ्युपगमे सत्यता सितभास्वरस्य वा पुरोव
र्त्तिद्रव्यमात्रस्य वा नाद्यपक्षस्यैवाभ्युपगमात् द्वितीयमानभ्युपगमेनुभवत एव प्रतीतिविरोधः तदुक्तम् यः प्रतीतिविरोधस्तु स स्वदोषतुराहतः सामानाधिकरण्येन बोधाद्रूप्यमिदं सितमिति अन्यत्वासत्त्व
सिद्धि के= ख्यातिमतेपि समानः दोषाभावभावाभ्यां विवेकसिद्धिरप्यत्रापि स्यात् न च दोषाभावे व्यवहाराश्रका या वृत्तिः तदादेव मिथ्यैव कारणं स्वकार्यं जनयेत् समर्थं तत्तथा समग्रताकार्यस्य प्रसक्ता वस्याः न चैवं चका
धिमनुमिमानस्य परस्पराश्रय प्रसङ्गः कारणानुमेयत्वेज्ञानस्य स्वसंवेदनस्य पहानिः एतेन बाधकज्ञानाद्धर्मानुमानानाभावाका काङ्क्षाजातिज्ञानमिति कल्पनेरस्यापास्तम् दोषाभावनिश्चयेत यथाज्ञानानुम
तिनिश्चयः स्यात् असतिकारणेकार्यानुमानानियमात् औत्सर्गिको व्यवहारो विसंवादाद्यानुत्तिरित्यपि तस्य अलसवज्ञानमप्यनिर्वाच्याङ्गीकारेयथा प्रतिभासमस्त्येवाविद्यामयं रजतम् अन्यथाख्यातो मङ्गी
कारे तत्पुरोवर्त्तिनपर्तुरजतात्मना लम्बनत्वे को दोषः तेना कारेणासतः कथं तदालम्बनत्वमिति चेत् तदाकारेणासतस्तद्व्यवहारयोगोपि कथं व्यवहारः प्रत्यक्षसिद्धो विषयस्तु तथा नालीनमथा सिद्ध
ताद्व्यवहाराकारतिचेत् अन्यथाज्ञाने विसमः समाधिः ज्ञानं न प्रत्यक्षमङ्गीक्रियत इति चेत् निराकृतमेतदिति तथा ज्ञातवादिनो मीमांसकस्य पिरस्य पतनस्यैव परिहारः मानसवेदनीयत्वे स्वसंवेद्यत्वे
सादि वेदनेत्वानकोपि दोषः तथापि न विभ्रमस्थले ज्ञानविशेषः प्रत्यक्षतरतिचेत् एतावर्त्तकाले रजतमित्यसौ दिशसंस्थानान् प्राक्कबाधात्सम्यग्ज्ञानादविशेषादुपलम्भात् तदुपलम्भे वेतुस्तद्व्यवहारानुपपत्तेः
संवादविसंवादाभ्यां संवेद्यसत्त्वासत्त्वनिश्चये न संविन्निसत्त्वासत्त्वयोर्निश्चये स्वसंवेदनसंवेदनाभ्युपगमहानिः अभिचारित्वनानेयतज्ञानमनुमाणयेत ज्ञानप्रत्यक्षमपेपि सद्भावात् न चैतन्मानं स्वानुमेयम् तेयाभावा
नुमेयस्त्वज्ञानाभावरतिसामानम् प्रमत्तप्रतियोगधिकरणस्य प्रतिषेधस्यापि प्रत्यक्षेनोपलब्धानुमानेवेयर्थ्यात् अप्रसक्तिवत्तेयज्ञानेत्यन्तिरिति तेधासिद्धाव्यापकस्येनेयस्याभावादज्ञानस्य ज्ञानस्याभावानुमा
नायोगात् प्रतिप्रसङ्गात् उक्तं हि अनन्यथैकनिराकृतायविनिहतिः कथं भवेत् नाप्यवज्ञानितमनेन भावांयोग्यमनापिकिमिति नास्तित्वेयज्ञानान्यनिश्चितकारणत्वादिति चेत् अतीतादौ व्यभिचारात् अपरोक्षत्वानुप
योपनिषयरतिचेत् अपरोक्षत्वमपि दोषापिता दिद्धिया दयथाज्ञानेनेयसत्तामनुरेणाभ्यस्त्वको दोषरतिघाक्ष्या याः कोपिवारयिता तु यान्मौत्सर्गिककार्योन्यादसामर्थ्यविज्ञानितेव न विपरीतकार्यत्वा
कx दुकर्त्वेति चेन्न एकस्यापि विरुद्धसहकारिविवेचनस्य विरुद्धकार्यजननताविशेषात् यथा भवन्मतेपवसहकारिभेदात् दाविदेयुग्याप्यव्यवहारजनकम् एवमिन्द्रियमपि सहकारिभेदाद्दोषेनुकदाचि
त्ययथार्थं कदाचिद्यथार्थं च ज्ञानं जनयेदिति को दोषः तथापि विवादाध्यासितं रजतविज्ञानं नायथार्थं ज्ञानत्वादुभयवादिसिद्धसमीचीनरजतज्ञानवत् यद्रजतेनगुक्तिकान्वेनप्रकाशनेन शुक्तिके रजतत्वे
नयथेदं रूपेणासन्नत्वेनाकारेण नप्रकाशनेयथाव्यो मकमलमित्यादेःका गतिरिति चेत् विवादाध्यासितो व्यवहारो नायथार्थो व्यवहारत्वात् उभयवादिसिद्धसमीचीनव्यवहारवत् उभयवादिसिद्धसमीची
नव्यवहारवत् यद्वाशुक्तिरेरजतव्यवहारयोगिनीन रूपेणासज्ञानात् यद्यद्रूपेणासत् तत्तदुचितव्यवहारयोगि न भवति यथा क्रमसत्त्वमो विनव्यवहारयोगी न भवतीत्यादेर्यागतिः सेवेसनोद्रव्यम् यदेतावे
न्त्रकालं रजतमिति व्यवहृतं तच्छुक्तिकाकलमिमं तत्कालासाक्षात्कारसंस्थानबाधस्थेन त्रापि यदेतावन्त्रकालं रजतमित्यभासिष्ट शुक्तिरित्यनुसन्धानबाधस्तेन समं समाधानम् किञ्च अयथार्थप्रतिषेधो यथार्थत्वम्
तच्च तत्त्वेनाज्ञानस्यार्थसम्पृक्तत्वमनुपदर्शितार्थसम्पृक्त्य त्वमबाधनीयार्थत्वं वा नाद्यः सिद्धसाधनात् द्वितीयमात्तत्वाद्रजतसम्पृक्ततेयदिरजतज्ञानस्य साध्यमध्यवबाधः रजताभावस्याध्यवत्वात् परम्परया
चेत् सिद्धसाधनम् रजतानुभवसंस्कारोद्बोधद्वारेणेदं रजतमिति ज्ञानं प्रतिरजतस्य कारणत्वोपपत्तेः तृतीये प्रमत्तबाधः स एव नेदं रजतमिति बाधस्य सिद्धत्वात् नायं ज्ञानार्थयोर्बाधः किं तर्हि व्यवहार
स्येति चेन्न अतदर्थिनो व्यवहाराननुमेयो नेदं रजतमिति ज्ञानस्याबाध्यत्वप्रसङ्गात् अपि च पराभ्युपगततया निषिद्धीकरणे स्यादाश्रयासिद्धिः रजतस्मरणपक्षीकरणे त्वयथार्थत्वसाधनेसिद्धसाधनमिति तदे

स्वबाधकत

यथार्थव्यवहारजनकत्वं ने कदाचित्

न्या॰ दी॰
३

वं विपरीतज्ञानसम्भवात् स्वगोचरप्रवेक्षाप्रवर्त्तिकेति प्रयोजकाङ्गीकारे प्रभयानुगतिसिद्धेः एतेनैतदपास्तम् यदाहुः समीहितसाधनरजताविवेकामूले वर्त्तिनीच्छातनः प्रवृत्तिरिति यावदुपर्येणाविवेकः
प्रवृत्तिप्रसक्तेरुति विवेकाग्रहनिबन्धनाया मिथ्यायामभेदाग्रहनिबन्धनोपेक्षापि किं नस्यात्सोऽपि वर नथा चेमा रिक्तोपेक्षाया मप्रिनस्मात्प्रमाणेऽपि विषमां दृष्टामाविशेन भेदग्रहादुपेक्षानाभेदग्रह
दितिचेन्न एकापि समीहितसाधनेनपुनस्तदविवेकिनि नियामकानुपलम्भश्चेत् इतरत्रापि तुल्यः पर्यनुयोगः तस्मात्प्रयोजकाङ्गीकारेन सम्भवे पि समं समाधानम् विपरीतज्ञानसम्भवाच्च
भयानुगतिलाभः यस्तु नरूच्यते विपरीतख्यातिपक्षे ज्ञानं प्रकारमपनेदिति तदप्यसत् प्रतिबन्धापत्तेरवल्लीकयोरेव ये यद्गोरङ्गीकारात्तद्ग्रहणम् अन्यथाख्यातिपक्षे प्ययथार्थव्यवहारवदयथा
ज्ञानस्यापि विषयाकारविधुरस्य सम्भवेन किमनुपपन्नम् नहि यथार्थव्यवहारे विषयोपास्तीतिय व्यवहारस्तदाकारस्तत्रैव यथार्थज्ञानेन विषयाभावेपि नविज्ञानस्य विषयाकारताप्रसङ्गः पुरोवर्त्तिनि रज
ताकारमन्तरेण रजतोचितव्यवहारगोचरतावदन्तरेणैव रजताकारं तथाविधज्ञानगोचरत्वोपपत्तिः तदेवं विपक्षबाधकतर्कोपपन्नेन प्रयोजकत्वनिश्चितम् न च विरुद्धः साध्यविपरीतव्याप्तिवेधु
र्यात् स्याद्वा तदेवं जनेन तदुपायेषु पुरोवर्त्तिनि रजतार्थितार्थिनाप्रवृत्तिः नचसाक्षात् पुरोवर्त्तिगोचररजतविज्ञानपूर्विके यत्नेकान्तिकतानिरूतोरिति तदसत् नहि रजतोपाये रजतार्थितार्थिनाप्रवृत्तिरपितु तत्
दुपायार्थिताधीना यस्तु फलार्थितामेव साधनेप्रवृत्तिकां मन्येत तत्स्यान्यार्थता चेष्टव्यप्रवृत्तिका स्यादिति प्रसङ्गः तत्साधनत्वे तिवियमात्मातिप्रसङ्ग इति चेत् अज्ञातेपि तत्साधनेप्रवृत्त्यापातात्
तत्साधनत्वज्ञानमपि तत्सहकारीति चेत् एवमपिप्रति यदृच्छया वा लिङ्ग्यधान्यप्रयोगाद्येकोपायपरिज्ञानसम्भवेपि कथं कुत्रचिदेव धान्यप्रयोगहृषिसंवादोऽप्रवृत्तिर्नचेत्साधनभेदेच्छानियामि क्वचिदेव
का तस्मात्स्वलेशोऽन्यादृतसमनन्तरं सङ्गानसाधनभेदसमीहयेवसाधनमभेदग्रहनिरीति सम्पन्नम् तथा च नानैकान्तिकत्वं नाप्यनध्यवसितः सपक्षगामित्वात् नापि कालातीतः बाधकप्रमाणा
निरूपणात् नापि सत्प्रतिपक्षः प्रतिप्रयोगाभावात् विवादाध्यासिताप्रवृत्तिर्विवक्षितरजतज्ञानपूर्विका न भवति प्रवृत्तित्वात् उभयसिद्धप्रवृत्तिवदितिचेन्न प्रवृत्तिगोचरताविशेषेपि
रजतार्थिनोविवक्षितरजतज्ञानपूर्विकाया नास्ति व्यवस्थायां विरोधाभावात् प्राप्तत्वासिद्धेः अन्यथाख्यातावविवेकनिबन्धनत्वनिराकरणेऽपि तत्र प्रवृत्तेः प्रतीकारस्तत्रोपसम्भृतिपक्ष तापीति
सिद्धम् सम्यग्जनप्रवृत्तौ च साध्यादिसंप्रतिपत्तेस्साध्यविकलतादिदृष्टान्तदोषोपीति सर्वमनवद्यम् ॥ सेवन्तां मतिमन्तः सरस्वतीचन्द्रिकाविशदाम् आनन्दबोधकृतिनः प्रसरन्तीमुज्ज्वलां दिक्षुकाम्
म् ॥ इति श्रीमदानन्दबोधविरचिता न्यायदीपावली ॥ युगवेददन्तिसोमसंमितेवत्सरे लिखितं न्यायदीपावलीरम्यागोपालः कृपयागुरोः ॥ ओम् ॥ ओम् ॥ ओम् ॥ ओम्

पत्रे ३